

TÜRK DESTAN VE MASALLARINDA ŞEKİR DEĞİŞTİRME (KUŞ ŞEKLİNE GİRME) MOTİFİ

«Türkistan'dan Anadolu'ya buradan da Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafi sahada yayılan bütün Türk boy, oymak ve aşiretlerinde motif ve değerler müşterektir.»

Ahmet TURAN

Türk destan ve masallarında çok sık işlenen, kahramanların şekil değiştirme, diğer bir ifade ile kuş şekline girme motifi, bilhassa İslâmiyetten önceki Türk dini inancında da önemli yer tutar¹.

Eski Türk inançlarında, din adamları olan Kam'lar, zaman zaman birer kartal şekline girer, gökleri dolaşır ve ondan sonra da yere inerlerdi. Her Kam'ın, şekline girebileceği bir hayvan vardı. Ama büyük Kamların eşleri, daha çok «kuş»lar idiler. Anadolu'daki eski Türk şairleri, başka bir kuşun şekline girmeyi, «donuna girmek» deyimi ile ifade ediyorlardı. Büyük mutasavvıflardan Ahmet Yesevi, zaman zaman «turna donuna», Hacı Bektaş-ı Veli, «güvercin donuna» Abdal Musa ise, «geyik donuna» bürünürlerdi. Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişini şöyle anlatıyordu:

«Güvercin donuyla Urum'a uçan,
İmamlar evinin kapısını açan!..»

Gerçekten Anadolu'daki hikâyelere göre Hacı Bektaş-ı Veli, «bir güvercin donuna (şekline) girmiş ve böylece uçarak, Anadolu'ya kadar gelmişti.» Hacı Bektaş-ı Veli'nin, büyük güç ve tesirini gören Anadolu yerli derişler, onu kıskanmışlar ve ona karşı cephe almışlardı. Bu mücadeleleri gösteren bazı menkabeler de yok değildir. Menkabeye göre; «Hacı Bektaş-ı Veli, güvercin donunda Anadolu'ya ge-

lince, onu hemen Doğrul Baba karşılamıştı. Doğrul Baba, bir doğan donuna girmiş ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi yakaamak istemişti. Hacı Bektaş-ı Veli ise, bunu görünce silkinerek insan olmuş ve derhal Doğrul Baba'nın boğazından sıkarak nefesini kesmeye başlamıştı. Doğrul Baba, durumun tehlikeli olduğunu görünce, Hacı Bektaş'dan aman dilemiş ve o da onun maiyetine girmişti.»

Merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e göre; bu hikâye de aslında, bir Türk mitolojisidir. Çünkü «Doğrul Baba»nın adı «Tuğrul» kuşunun adından alınmıştı. Tuğrul da, Türklerin hem kutsal ve hem de çok iyi av yapabilen, büyük kuşlarından biri idi.

Bektaşiler, Uygurlar'ın bu eski dönüşümünü İslâmiyet'e uydurmak ve onunla bağdaştırmak istiyorlardı. Nitekim Bektaşî Şairi Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Veli'nin güvercin şekline girmesini mutasavvıfların «devir», yani dönüşüm nazariyesi ile şöyle açıklamaya çalışıyordu:

«Ali oldum, Adem oldum bahane,
Güvercin donunda, geldim cihâne!..»

Merhum Prof. Dr. B. Ögel'e göre; daha çok, eski Sibiryâ Şamanlarının düşüncesi ile Uygur tükellik nazireyesinin devamından başka birşey değildir².

Şimdi, bu motifin işlendiği Türk destan ve masallarından örnekler verelim.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yerleşik aşiretlerimizde pek meşhur olan «ALANLI MEMO DESTANI»nda, bu motif şöyle kullanılmıştır :

«Peri Padişahının üç kızı vardı,

Büyüğünün adı Günkız'dı, ortanca bacının adı Aykız ve Yıldızkız'dı en küçüklerinin.

Birgün çıkıp Gül Çeşmesi başına gittiler,

Keklik tüyü postlarından soyundular,

Gül havuzuna daldılar.

.....

Üçü de postları örtünüp keklik biçimine girdiler.

Gül Çeşmesi'nden uçtular,

Botan Cizresi kentine geldiler.

Zin'in dairesinde kondular pencerele, ışık deliklerine...»³

Dede Korkut'ta işlenen motif de aşağı yukarı aynıdır. «BASAT'IN TEPİĞÖZÜ ÖLDÜRDÜĞÜ DESTAN»da şöyle denilmektedir :

«Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Aruz'un bir çobanı var idi. Adına Kurnur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuz'un önüne bundan evvel kimse geçmezdi. Uzun Pınar denmekle meşhur bir pınar var idi. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban erkeçe kızdı, ileri vardı. Gördü ki peri kızları kanat kanada bağlanmışlar (vermişler), uçuyorlar. Çoban, keçesini üzerlerine attı, peri kızının birini tuttu.. Peri kızı kanat vurup uçtu...»⁴

Yine Dede Korkut'taki, «DUHA KOCA OĞLU DELİ DUMRUL DESTANI»nde sergilenen düşünce de aşağı yukarı aynıdır :

«...Deli Dumrul der: Bre, al kanatlı Azrâil sen misin dedi. Evet benim dedi. Bu güzel yiğitlerin canını sen mi alıyorsun dedi. Evet, ben alıyorum dedi. Bre Azrâil, ben seni geniş yerde istiyordum, dar yerde iyi elime girdin değil mi dedi. Ben seni öldüreyim, güzel yiğidin canını kurtarayım dedi. Ka-

ra kılıcını sıyırdı eline aldı, Azrâil'e çalmağa hamle kıldı. Azrâil bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti...»⁵

İslâmiyetten önceki Türk destanlarından biri olan «YARADILIŞ DESTANI»nda ise, şu hususlar dikkati çekmektedir :

«Herşeyden önce ve sadece su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. İlah Kara Han (Kayra Han) ile insan vardı. Her ikisi de birer kara kaz şeklinde, suyun üstünden uçuyorlardı... Kara Han kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Tükürür tükürmez de kadın bir kuş olup uçtu. Bu kuş, eti yenmeyen tüyü bir işe yaramayan kurday denilen kuştur. Kara Han erkeği yakalayıp onun da yüzüne tükürdü, oda bir kuş olup uçtu, adına yalban kuşu dediler...»⁶

Birkaç örnek daha verlim.

KARTAGA - MERGAN DESTANI»ndan :

«...Kartaga, evine dönerken savaş atının dağ sırtları üzerinde koşarak yurta yaklaştığını görür, fakat at hiçbir şey söyleyemeden altın eşigin dibinde cansız olarak yere serilir. O zaman av atı, çabucak üzerindeki eğer ve kantarmanın alınmasını ister, bunun üzerine yerde bir defa ağındıktan sonra yalbagay kuşu şekline girerek ak ve kara bulutlara doğru uçar ve gökte küçük bir kuşu yakalayıp yere indirir. Kartaga-Mergan kuşu yakalar. Av atı tekrar eski şekline girerek, bu kuşun savaş atının ruhu olduğunu söyler, onu atın ağzına koyarsan, hemen canlanır, der... Kartaga-Mergan, Kan-Töngüs'ün yurtunu alıp götürürken, kızkardeşi bir atmaca şekline girerek yükseklere uçup gider...»⁷

«KUĞULAR»dan :

«Bir padişahın, onbir oğuluyla birlikte kızı vardı. Bu çocukların sevgili anneleri ölünce, padişah başka bir kadınla evlendi. Bu yeni Hanım Sultan, büyüdü; üvey evlâtlarını da hiç

sevmiyordu... Üvey anne, kızın onbir erkek kardeşini büyü ile birer kuğu şekline soktu. Bu zavallılar, geceleyn yine insan olurlardı; fakat güneş doğar doğmaz kuğu şekline girerek havaya uçarlardı. Yeşil göllere giderek, orada sazların mor gölgelerinden yıkanırlandı...»⁸

«YILAN BEY İLE POLTAN BEY» den :

«...Ayşe Sultan, Poltan Bey'in sözlerini Padişaha söyledi, Padişah halkı topladı. Büyük bir ateş yaktırdı, 'torunumu bu ateşe atacağım!' diye ilân etti. Çocuğun gömleğini, çocuk diye, ateşe attılar. Bunun üzerine bütün kurtlar, kuşlar, geyikler, kederlerinden kanatlarını, tüylerini döktüler, yas tuttular. Bu felâkete kendilerinin sebep olduklarını gören iki peri, iki beyaz güvercin suretinde gelerek ateşe atıldılar...»⁹

«SİHANŞAH HİKAYESİ»nden :

«...Sabah oldu. Cihanşah odada oturuyordu. Baktı, güvercin geldi, kondu pencereye. Pencereden girdi içeriye. Gitti, içeri odada soyundu. Güvercin elbisesini gizledi. Kız elbisesiyle meydana çıktı... Periler Padişahının kızınıymış. Uçtu gitti... O kızlar üç bacıdır. Senede bir defa buraya gelirler. Burda havuz var, onların havuzu, gelir, yıkanır, giderler... Cihanşah baktı ki, üç tane güvercin geldi, bacaya kondu. İçeri boylandılar (baktılar), dışarı boylandılar. Büyük kız dedi ki, beni insan kokusu geliyor. Küçük kız dedi, burda beni insanın ne işi var, buraya nerden gelecek? Ortancıl kız dedi ki, sen insan oğlunun eline düştüğünden kokuyu unutmuşsun, kokudan anlamıyorsun dedi... Bacadan indiler aşağı. O yana baktılar, bu yana baktılar kimse yok, soyundular. Havuza indiler, yıkandılar,

çimdiler... (Cihanşah) elini uzattı, kendi nişanlısının gömleğini çekti aldı. Bunlar çıktılar (havuzdan), büyük kızlar gömleklerini giyindiler. Küçük kız elini attı, gömlek yok. Kız, benim gömleğimi çaldılar dedi. Büyük kız dedi, demedim mi burda beni insan var? O senin gömleğini çaldı. Bunlar acele giyindi. Güvercin donunu da giydiler, çıktılar bacaya. Cihanşah'ın nişanlısı kaldı...»¹⁰

Görüldüğü gibi; Türkistan'dan Anadolu'ya, buradan da Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafi sahada yayılan bütün Türk boy, oymak ve aşiretlerinde motif ve değerler müstektir. Asırlar geçmesine ve yabancı kültürlerin bunca taarruzlarına ve tahribatlarına rağmen de bu ortak dokuların ve motiflerin değişmediği, bilâkis daha canlı ve görkemli olarak dimdik ayakta durdukları aşikârdır.

1. Geniş bilgi için bk. Prof. Dr. Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976; Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara 1980 (Kültür Bakanlığı Yayınları)
2. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, I, İstanbul 1971, s. 110, 111.
3. Destana Memê Alan, İstanbul 1978, s. 229, 230, 231.
4. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1971, s. 169.
5. Anılan eser, s. 124.
6. M. Necati Sepetçioğlu, Türk Destanları, İstanbul 1972, s. 92, 98, 99.
7. Anılan eser, s. 203, 216.
8. Ziya Gökalp, Altın Işık, Ankara 1976, s. 25.
9. Anılan eser, s. 71, 72.
10. Prof. Dr. Selahattin Olcay - Dr. A. Bican Ercilâsun - Dr. Ensar Aslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara 1976, s. 29, 31.